

Dagen har øjne, natten har ører

Om den kulturhistoriske
værdi af mørket

Indhold

Forord	3
Mareridt og andre drømme der giver åndenød	5
En mare ved provinsen Groningens kyst	6
En ufrivillig mare på den verstfrisiske øTerschelling	7
Djævelsild og andre lys	8
Lyset i Zeerijp	10
Nattens mirakler	12
Det vidunderlige liv, Klaas Kunst havde	13
Den røde gård	14
Hekse og Witte Wieven	15
Rixt van t Oerd	17
Dystre fester	19
Sommeltjes, woutermannetjes og nattens andre små væsener	22
Sommeltjes-bjerget	23
Tegn ovenfra	24
Kilder og mere information	26

ANSVAR

Denne brochure er udarbejdet på basis af literære kilder. Vi har med stor taknemmelighed benyttet os af bogen *Nacht en ontij* [Nattens mulm og mørke], skrevet af Roger Ekirch, og *Verhalen van stad en streek* [Historier fra by og egn], sammensat af Willem de Blécourt, Ruben A. Koman, Jurjen van der Kooi og Theo Meder. Der er desuden hentet information fra diverse (opslags)bøger og en række hjemmesider. Kilderne findes bagest i brochuren. Her oplyser vi også navnene på ophavsmændene og ophavsrettighederne til de anvendte billeder. Ved sammensætningen af listen har vi bestræbt os på at gøre den så komplet som muligt. Ser du på trods heraf et billede eller tekst, som du har ophavsret til, og vi ikke har oplyst dit navn? Så tag kontakt til den hollandske organisation *Programma naar een Rijke Waddenzee* [Program for at få et rigt Vadehav].

Forord

Mørket bliver mere og mere genopdaget som urkraft. Da man i store dele af verden oplever forringede muligheder for at opleve stjernehimlen som følge af lysforurening, bliver vi os i stigende grad bevidst om mørkets værdi for natur og mennesker, samt stjernernes og planeternes indflydelse på livet på jorden. Således kan Verdensarv Vadehavet takke månen for sin dynamik, da dette himmellegemes tyngdekraft skaber tidevand..

Derudover vokser også bevidstheden om, at det var anderledes engang. At der var engang, hvor der ikke fandtes kunstigt lys, og at dette havde betydning for den måde folk levede på. Denne bevidsthed har ført til, at man mere og mere værdsætter det mørke, som fortsat kan opleves i Vadehavsområdet, og at man på mange steder har større fokus på emnet for at undgå, at mørket også her går tabt.

Folk er mindre klar over, at mørket også i kulturhistorisk perspektiv har en stor betydning. At vores ordforråd, skikke og vaner er farvet af mørket. Vadehavets landskab om natten har været inspirationskilde for historiefortællere i mange århundreder. Natten som kulisse for legender, sagaer og myter fra tiden før kristendommens indførelse, og som baggrund for naturfænomener samt gengivelse af mange slags stemninger.

Om natten er alt anderledes. Vi ser mindre, men vi tænder op under fantasien. Dine sanser stimuleres på en anden måde. Dette er kun muligt i et område, hvor det buldrende mørke fortsat kan opleves. I takt med, at resten af verden bliver lysere, bliver mørket i Vadehavsområdet mere attraktivt som destination. Det er ikke uden grund, at der tilbydes natte- og vandreture på mange steder langs med Vadehavskysten og på øerne, således opstår der så småt et turisttilbud med fokus på mørket.

AT OPLEVE NATTEN

Før det kunstige lys gjorde sin entré, var natten delt op i tidsrum, ligesom vi fortsat deler dagen op i morgen, middag og eftermiddag. Man havde solnedgang, indlukning af kreaturer, lystænding, sengetid, midnat, nattens mørkeste timer, hanegalet og daggry. Mange mennesker sov ikke hele natten, men kun i to tidsrum. Mellem soveperioderne var de vågne i én til to timer. De, der havde mulighed for det, brugte tiden til refleksion, andre arbejdede på marken eller i stalden, hvor der også om natten var nok at se til.

Kirkeklokkerne havde en vigtig rolle om natten, idet deres rungende lyd fortalte hvad klokken var. Nogle kirkeklokker ringede ikke kun hver time, men også når det var høj- og lavvande. Dette var vigtigt for fiskerne der boede i Vadehavsområdet. Nogle astronomiske ure dengang, havde en månekugle og et ur, der viste om der var ebbe eller flod. Således ringer uret ikke kun ved skift af tidevandet, men månefaserne kan også aflæses.

Med denne brochure vil vi sikre, at der inden for dette turisttilbud også er plads til kulturhistorie, og omvendt, nemlig at vise hvordan historierne om mørket kan være en inspiration til udvidelse af tilbuddet. På denne måde kan vi holde liv i nattens historier, som deles i mange variationer langs hele Vadehavskysten, og øge bevidstheden om natten og mørket yderligere.

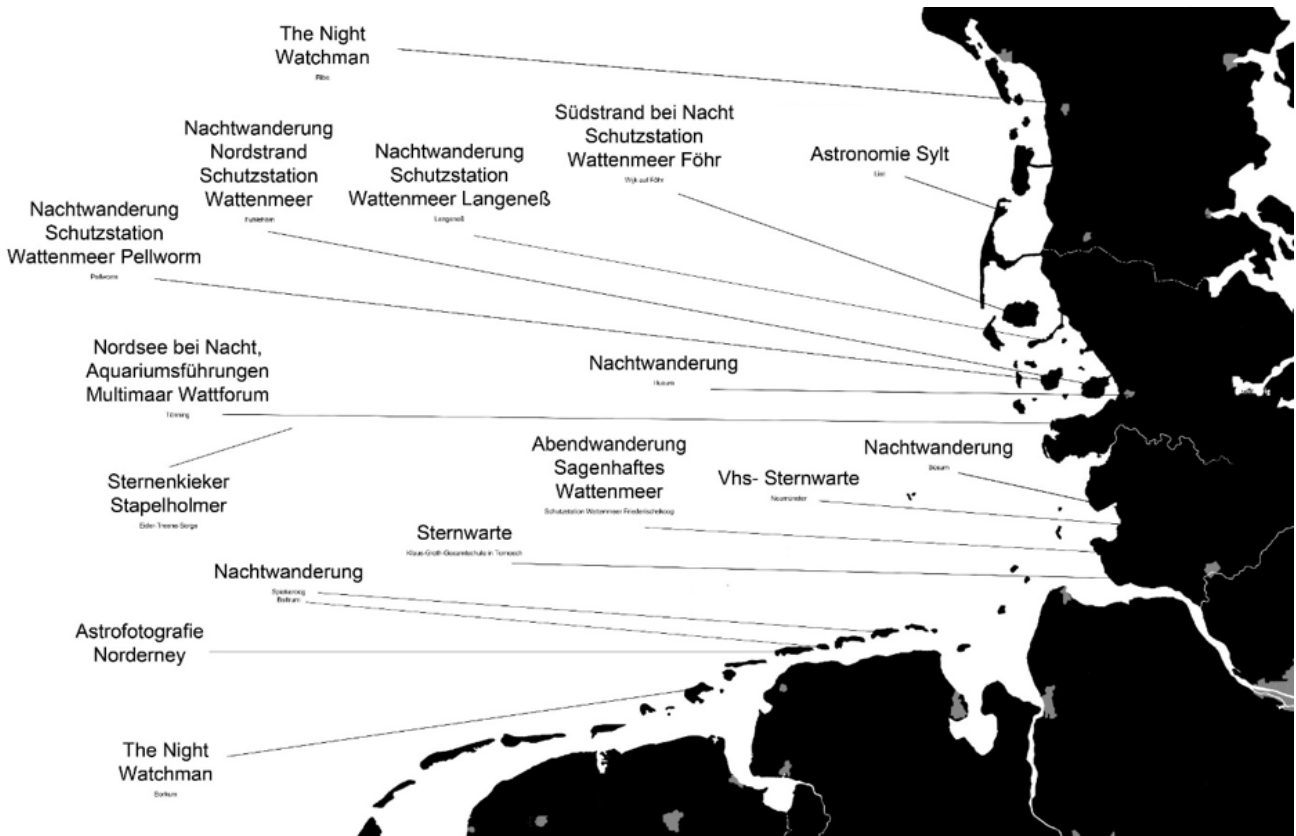
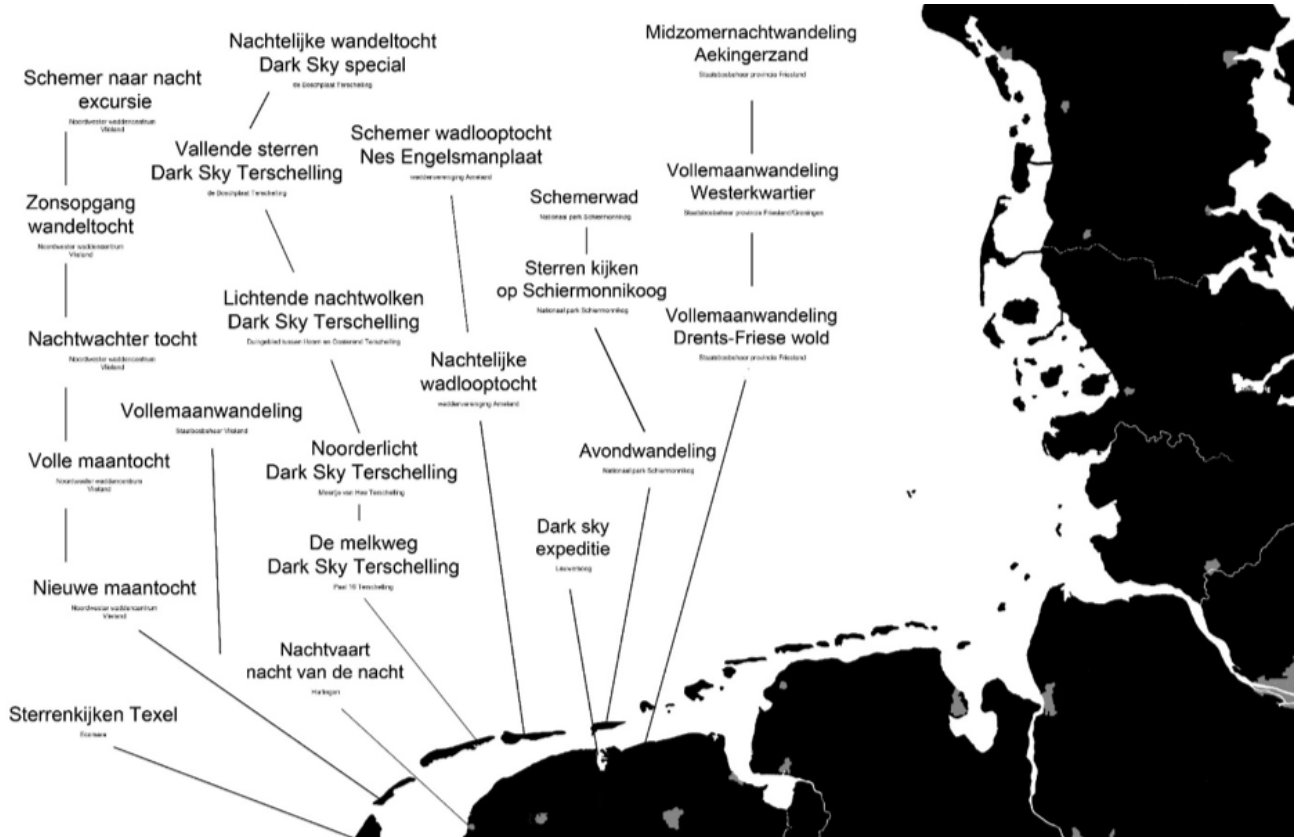
Det gør vi ved hjælp af en række temaer, som ofte dukker op i legender, sagaer og andre egnshistorier, som har skumringen eller natten som hovedemne. Ved hjælp af disse temaer beskriver vi, hvordan beboerne i Vadehavsområdet oplevede natten i gamle dage. Vi fortæller om de historier, der blev delt, men også om frygten for mørket, samt farerne ved natten og stjernernes betydning for levemåden. I slutningen af hvert tema giver vi nogle tips om, hvordan du kan bruge historierne til at tilføje nye muligheder til turisttilbuddet.

God læseforøjelse!
Joke Schaapman

BELEEF
DONKERTE

Hvad sker der allerede, og hvor kan du være med?

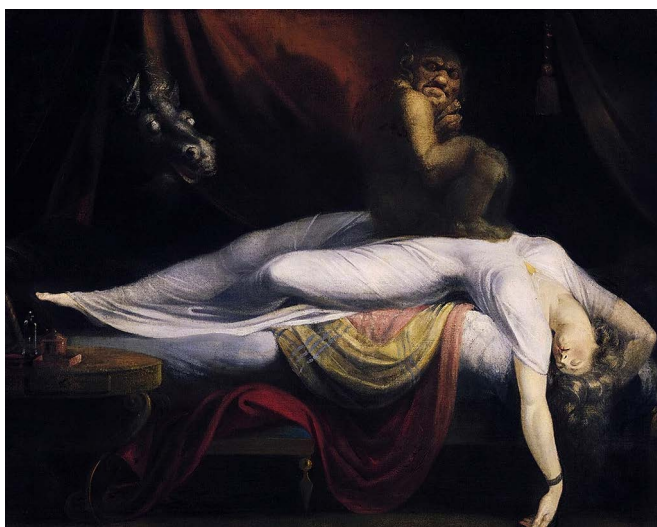

Mareridt og andre drømme der giver åndenød

Historiefortælling var engang en udbredt tradition i Vadehavsområdet. En del af arbejdet på og rundt om gårdene kunne godt udsættes til aften timerne. For at spare på brændsel sad naboer rundt om én lampe eller fakkel. Især spinde- og strikkeaftener var populære, ikke mindst i vintermånederne. Det krævede ikke meget lys, når man var i gang med at spinde, strikke, karte uld eller væve. At fortælle sagaer og legender var den vigtigste underholdning på sådanne aftener. Fortællingerne gjorde, at aftenens arbejde oplevedes som mindre tungt.

Mange af de historier, der blev delt, foregik om natten. De handlede om egnen, og frygten for det overnaturlige var et dominerende emne. Tit havde historierne en indbygget moral eller de indeholdt en livslektion. Spøgelse og ånder dukkede ofte op, ligesom tips og tricks til at beskytte sig mod deres magi.

En skikkelse, der forekom jævnligt i disse historier var maren. I den hollandske del af Vadehavsområdet var maren stort set altid en smuk kvinde. I Tyskland var det alfer (som ordet Albtraumen - altså mareridt - er afledt af). Det var ikke de feagtige skikkelser, som man nu om dage ser i games og fantasibøger, men mandlige væsener, der trykkede så meget på brystet, at man fik åndenød.

De kvindelige marer er særdeles vanskelige at holde på afstand. De kan komme igennem husets mindste hul og derefter trænge ind i soveværelset for at forstyrre din nattesøvn. Der er dog et fif for at få krammet på dem. En mare må nemlig aldrig taget noget med fra huset hun besøger. Hvis hun alligevel gør dette, skal hun blive stående hvor hun står indtil morgenen kommer, så hun kan blive afsløret. Før i tiden tilrådede man derfor folk, der havde mareridt, at strø lidt flormel foran sengen eller taburetten, som blev brugt til at komme ind i alkoven.

En mare ved provinsen Groningens Kyst

Om det er sandt vides ikke, men ifølge historien boede der en bonde ved Groningens Vadehavskyst, der uden at han vidste det, var gift med en mare. I modsætning til hekse er marer smukke kvinder. Ingen ved hvorfor, men hvis der er syv døtre i familien, er den smukkeste pige en mare.

Maren i vores historie om bonden, lå en nat død ved siden af ham i sengen. Han turde ikke puffe til hende, fordi hun havde sagt til ham, at han ikke måtte røre ved hende. Hun havde ligeledes forbudt ham at tale til hende. Han havde lyst til at knibe hende i armen, men det måtte han selvfølgelig heller ikke. Og således opdagede bonden, at han var gift med en mare.*

Lige inden solopgang hørte han en eller anden lyd. Han listede stille gennem værelset. Lidt senere hørte han, at hans kone sukede. Hun stod op som om intet var sket.

En nat hørte han sin kone sige: "Hvor klokkerne dog ringer / Det støver dét sand / i England." [I den oprindelige udgave af brochuren er det på gammelt hollandsk]. Og væk var hun! Bonden var helt ude af sig selv. Efter at have malet korn hængte han sig.

Bron: Verhalen van stad en streek. Sagen en legenden in Nederland, samengesteld door Willem de Blécourt, Ruben A. Koman, Jurjen van der Kooi en Theo Meder.

Om det virkelig handler om en mare i denne historie, er ikke helt sikkert. Normalt skal man fange marer, og de kan kun slippe ud via de små huller, som de brugte til at komme indenfor med. Måske var bondens kone bare en smuk heks. Men hvis du er på campingtur ved Groningens Vadehavskyst, er det en god ide at se efter, at der ikke er nogen små åbninger i teltet eller campingvognen. Så er du sikker på, at der ikke kommer marer om natten.

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

- Har du et gæstehus, hotel eller B&B? Mens du fremviser værelset, læg da en sød lille pose eller bakke med flormel på sengebordene, og fortæl dine gæster, hvad det skal bruges til. Dermed skaber du en fin lejlighed til at gøre dine gæster opmærksomme på Vadehavsområdets kulturhistoriske mørke med al dets tilbud i form af udflugter og aktiviteter om natten i området (se for eksempel visitwadden.nl), og du tilføjer dermed yderligere oplevelsesmuligheder til dit overnatningstilbud. Læg et kort, der viser området om natten, ved den lille pose eller bakke.
- Da maren især generer sovende heste, egner historier om marer og mareridt sig også til at blive fortalt under en tur med hestevogn eller under en udflugt langs med en hesteeng i den mørke aftenstund

Mareridt og heste

På hollandsk hedder et mareridt nachtmerrie. Ordet merrie betyder hoppe, altså hunnen hos heste. Men historisk set er der ingen forbindelse mellem mareridt og heste. Merrie er afledt af mare, som betyder et plagende væsen. Der var dog en gudinde med navnet Mara, der om natten forvandlede sig selv til en hvid hoppe med blå øjne. Dette kan forklare, hvorfor en ond drøm på malerier indimellem vises i form af en hest. På nogle billeder har hoppen ni føl - djævelens tal.

* Det sker jævnligt, at egnshistorier benytter sig af en logik, som vi ikke helt forstår eller ikke synes er logisk. Det samme gælder for denne historie. Bonden, som allerede var advaret af sin hustru, at han ikke måtte røre ved eller tale til hende, kom til den "logiske" konklusion, at hun måtte være en mare, når hun lå "død" ved siden af ham. Man ser det i flere fortællinger. For dem, der lyttede til disse historier, var det åbenbart også en "indlysende" slutning. Således er det i nedenstående fortælling om nabokonen, der viste sig at være en mare, ikke nødvendigt for fortælleren og lytterne at forklare, hvorfor maren er i nabomandens magt, når han har afsløret hende. Åbenbart var alle dengang bekendt med, hvad der hændte med marer. Eftersom denne viden stort set er gået tabt, kan det være en god ide at give dine gæster lidt baggrundsinformation inden du fortæller historierne.

En afrivillig mare på den vestfrisiske ø Terschelling

På Vadehavsøerne dukker maren også op som hestenes plageånd. Således var der engang en gamle kvinde på Terschelling, der havde en flot hest. På et tidspunkt begyndte dyret at blive helt urolig hver nat. Om morgenen var hesten våd af sved. Der var en nabo, der kom i tanke om, at det godt kunne være en mare, der var skyld i det, og han besluttede at holde vagt. Han lukkede alle sprækker og huller, og satte sig.

Da hesten blev urolig midt om natten, sprang naboen frem. Til hans store overraskelse så han en nabokvinde, som var enke og havde fem børn, sidde på hestens ryg. "Ja, nabo, nu er jeg i din magt", sagde hun.* "Du kan sende mig hvorhen du vil. Men jeg håber du vil bære over med mig og tvinge mig til at være sammen med mine børn hver nat." Nabomanden var en fornuftig og troende mand. Han gik hurtigt i gang med en bøn, og bønfuldt, at nabokvinden fortsat måtte blive hos sine børn. Hun var særdeles taknemmelig, og hesten var hurtigt rask igen.

Bron: C. Bakker, verhalenbank.nl

Vidste du, at duggen kan få hestens manker til at krølle, når den har stået udenfor hele natten? I folkemunde hed disse krøller "en lille trappe til maren".

God nattesøvn

Alt i naturen har en biorytme. Også mennesker. Forstyrrelsen af biorytmen kan give mange gener. Både fysisk og mentalt. Når mørket sænker sig, frigives søvnhormonet melatonin. Kropstemperaturen falder, og kroppen ved, at det er sovetid. Mørket er nødvendigt for, at dette system fungerer som det skal.

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

Alle kender til mareridt. Brug en god historie om marer for at fortælle dine gæster, hvilken værdi mørket har for en god nattesøvn og dets betydning for helbredet. Efter nogle mørke nætter i Vadehavsområdet kan du føle dig som genfødt. Hvis det lykkes at holde marerne udenfor...

Djævelsild og andre lys

To tredjedel af verdens befolkning bor i et område, hvor det ikke rigtigt bliver mørkt om natten. Og dette område vokser fortsat; verden bliver lysere og lysere. Vi er derfor i mindre og mindre grad vant til mørket. Selv hvis vi af og til fanger et glimt af stjernehimlen, som i Vadehavsområdet. Bare tænk på, hvordan du har det, når der er strømsvigt. Din første tanke er, at du har brug for lys. Uden lys føler vi os magtesløse.

Før gaslysets fremmarch i begyndelsen af 1800-tallet, og før Edisons glødelampe, som først i 1879 reelt var brugbar, havde menneskene klaret sig i mørket i århundreder. Natten oplevedes anderledes; den var både bedste ven og værste fjende. Solnedgang betød, at det hårdeste arbejde var gjort. Det var tid til hvile og samvær. På øerne var fiskerne hjemme i de mørkeste måneder, hvilket gav mere glæde og hygge. På den anden side skulle man passe godt på, når solen var gået ned. Der var mange farer om natten: tyveri og røveri, rovdyr der blev aktive om natten og var til fare for marker og kvæg. Den, der ikke nødvendigvis skulle udenfor, låste døren forsvarligt, især når månen ikke eller næsten ikke kunne ses.

Edisons navn er for altid forbundet med glødelampen. Men vidste du, at det reelt ikke er ham, der er opfinderen. Allerede fra begyndelsen af 1800-tallet var der forskellige opfindere, der eksperimenterede på området, bl.a. Humphry Davy, der allerede i 1806 fik en glødelampe til at brænde. I England var det Joseph Swan, der kom Edison i forkøbet. Det gjorde, at Edison ikke kunne tage patent på sin lampe i Storbritannien. Han beskyldte Swan for plagiering, men tabte sagen. I 1884 oprettede opfinderne i fællesskab Edison & Swan United Electric Company.

Ikke alle havde denne mulighed. For eksempel bagere og bønder, der skulle til markedet med deres høst eller kvæg før fanden fik sko på. Også skippere og fiskere arbejdede ofte om natten. I England var der endda en vending: "Jo mørkere natten er, jo bedre er det for fiskerne." Der var nok et gran af sandhed i det. Om fiskerne allerede dengang var bekendt med dette, vides ikke, men fladfisken bevæger sig væk fra sandbunden om natten. Fiskerne havde sandsynligvis også gavn af, at fiskene havde besvær med at se fiskegrejet om natten.

(Mis)visende ild

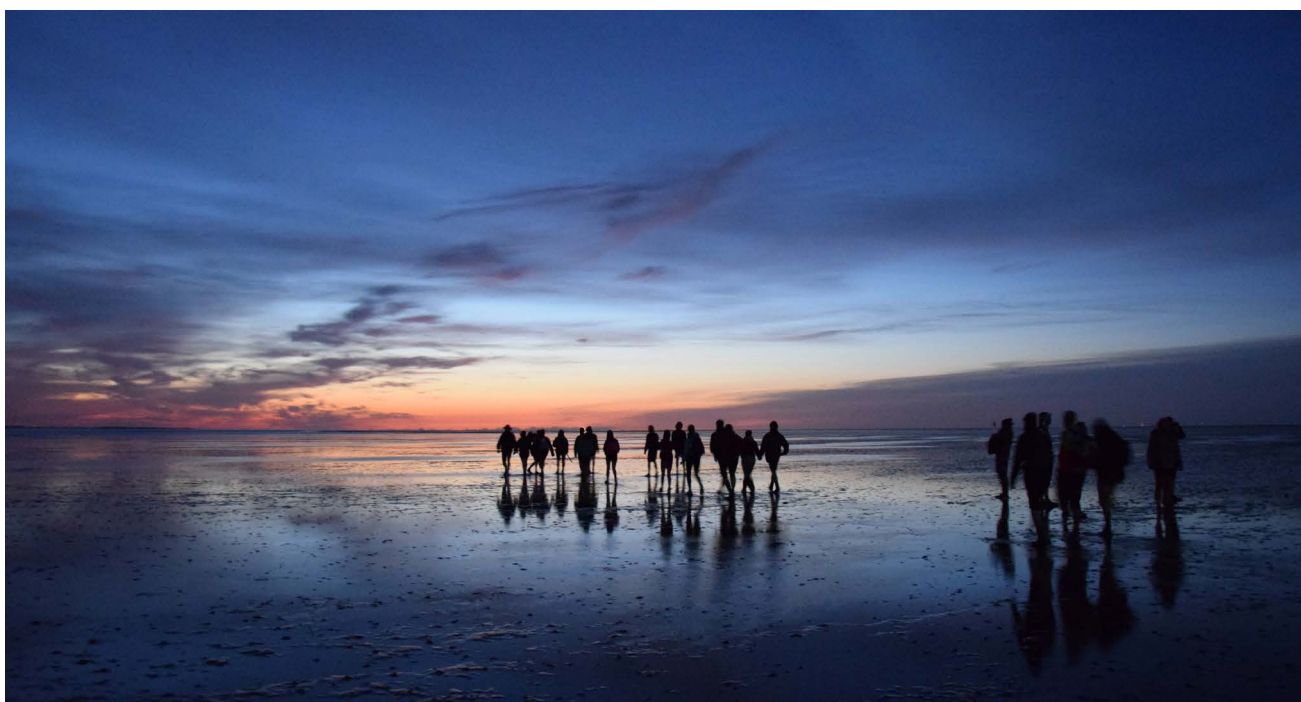
Sejlads om natten var forbundet med mange farer. Især på Vadehavet, hvor der var forræderiske lavvandede områder og sandbanker. Allerede tidligt i historien blev der sat lys i en eller anden form for at vise vejen. Det gamle fyrtårn i Borkum og fyret Brandaris på øen Terschelling for eksempel blev opført i slutningen af 1500-tallet, og det første fyr på Terschelling er endda meget ældre, det blev bygget helt tilbage i 1323. Også klokketårne blev om natten brugt som fyrtårn, ud over at de ellers ved timeslag angav hvad klokken var, og ringede ved brand eller storm for at advare indbyggerne.

På øen Mandø brugte man ild som kommunikationsmiddel. I lang tid var øen var på grund af omfang og isoleret beliggenhed afhængig af tidevandet for at få forbindelse med fastlandet. Først fra 1874 var der daglig postomdeling. Før den tid blev der i efterår og vinter brugt ild til at fortælle øen, at der var post eller der var modtaget besked fra søfolk, at de var på vej hjem. På fastlandet tændte man en bunke halm, hvorefter øboerne ved hjælp af tilsvarende ild viste, at de havde set "beskeden". Her anvendtes øens Baunsbjerg, som er et af øens højeste klitter, til dette formål. "

Når Mandø's beboere skulle til fastlandet eller en nabø, brugte de små både eller gik til fods. Sidstnævnte var kun muligt, når der var lavvande. Stjernerne var deres kompas. Det var dog ikke uden risiko. Ifølge en historie var der i midten af 1800-tallet en gruppe kvinder, der havde besøgt markedet i Ribe og på vej tilbage for vild på Vadehavet som følge af mørke og tåge. Der var ingen der hørte deres råb om hjælp. Heldigvis lykkedes det dem at nå frem til en sandbanke, og de fandt deres vej hjem. Men ikke alle var så heldige. Således gik Bunde Jørgensen i 1881 til fods til fastlandet for at hente medicin til sit barnebarn. Også han for vild i mørket på tilbagevejen, hvilket ikke kun kostede hans eget liv, men også barnebarnets. Det var en tragedie, som man huskede på øen i lang tid.

Ikke kun vejen til øen var mørk. Også på selve øen var der kun belysning i landsbyen. De mørke omgivelser var især i de lange vintermåneder kilde til spøgelseshistorier, for eksempel historien om "Madses Kaael". Efter sigende havde to tjenere fundet to lig, som var skyllet op på stranden. De tog pengene og andre værdifulde effekter fra de druknede og begravede dem i klitterne ikke langt væk fra herberget. Øboer undgik stedet, når de vandrede i mørket. Der skulle være to spøgelse, der ledte efter deres penge.

I mange sagaer og legender fra Vadehavet spiller ild en rolle. I nogle historier hjælper de skipperne, men der findes også mange historier, hvori netop hekse og djævelen i egen person gør brug af ild for at vildlede skibene. Det skete for eksempel i den næste historie, som foregik på floden Ems i Karl den Stores tid. En fin historie til at fortælle rundt om bålet eller ved brændeovnen.

Lyset i Zeerijp

Om det er sandt ved vi ikke, men ifølge historien var der tolv mænd i den hollandske by Zeerijp, der havde fået til opgave fra Karl den Store at nedskrive de gamle, hellige love - der indtil da kun blev videregivet mundtligt. Men netop nedskrivning af disse love var ulovligt. Desuden tvang den nye hersker dem oven i købet til at lave lovene om til kristelige love.

De tolv mænd var Wimoedes, d.v.s. lovkyndige, der vidste alt om de frisiske hellige love, og var eksperter inden for det gamle frisiske sprog.* Disse tolv mænd sad hver aften sammen og drøftede deres opgave; nogle gange var de vrede, andre gange var de kede af situationen. Men de skrev ikke lovene ned.

Karls tålmodighed ebbede ud, men mændene fastholdt deres standpunkt. "Vi gør det ikke", skrev de i deres besked til Karl den Store. "Det skal gøres", svarede kongen. "Vi formår det ikke", var de tolv mænds replik. "Vi kan ikke og vi må ikke. Vi er kede af det, men vi gennemfører ikke Deres opgave."

"Det er jeg nu ikke så sikker på", skrev kongen tilbage. "Jeg giver jer syv dages betænkningstid, og hvis I så fortsat ikke er i gang med opgaven, bliver I henrettet. Valget er jeres: Jeg får jer halshugget, jeg får jeg begravet levende eller jeg sender jer i et skib ud på det vilde hav, uden ror, sejl, årer eller anker."

Mændene nægtede fortsat og valgte døden på havet. De sattes i en lille båd, uden sejl, årer, ror eller anker. Ved lavvande bevægede båden sig ud på havet. Der gik ikke lang tid før de ikke kunne se land mere og udelukkende så vand omkring sig. De første timer klarede de sig fint, men så kom vinden. På kort tid forvandlede vinden til en kraftig storm, der dannede høje bølger.

Ret hurtigt kunne mændene mærke, at der var kommet en del vand i båden. Båden var som en bold blevet genstand for stormen og bølgenes voldelige samspil. Mændene bad til deres guder. Men de hørte ikke deres kald. Natten sænkede sig og spredte et mørke fuld af frygt.

"Brødre", sagde en af mændene, "I ser, at vores guder ikke hører os. Vi har været dem tro, men de har ikke været os tro. Måske er deres magt ikke stor nok. Lad os prøve om ham, Kristus, hører os. Hvis vi beder ydmygt, hjælper han os måske. De faldt alle tolv ned på knæ på bådens våde bund og bad op mod himlen.

Natten var mørk, de kunne næsten ikke se hinanden. Stormen fyldte mørket omkring dem. Den løftede båden ved hver bølge og lod båden falde langt ned hver eneste gang. Omkom de?

Der kom igen en bølge, der løftede deres lille båd. Men denne gang ikke ned i dybet. Mændene spærrede øjnene op. De kunne næsten ikke få luft. Bagest i båden sad en lysende skikkelse, med hånden på et stykke krumtræ, som han brugte til at styre båden. Båden sejlede nu igennem bølgerne, drevet af en fast vilje.

* Nu om dage ligger Zeerijp i den hollandske provins Groningen, men i Karl den Stores tid hørte byen til det frisiske kongerige, som også omfattede det tyske Østfrisland.

Uden sejl, uden årer, uden anker, men ikke længere uden ror. Mændene lovpriste Herren. Manden sejlede den lille båd i en direkte linje ind i Zeerijp-havnen.

Da de var kommet sikkert i land, så mændene, at den trettende mand smed krumtræet på jorden, som straks begyndte at brænde. Den lille havn blev lyst op som aldrig før. Mændene stirrede på det i stor forundring. Da de kiggede op, var manden forsvundet. De faldt endnu engang ned på knæ for at lovprise Herren.

Dernæst gik de hurtigt i gang med opgaven fra Karl den Store, og gennemførte den med succes. Siden dengang brændte krumtræet i havnen hver nat som et fyr for skibe. Lyset var tændt hver nat i flere århundreder. Indtil Zeerijp-havnen tilsandede og der lidt længere væk fra havnen blev bygget en dige. Ilden forsvandt, ligesom krumtræet. Det ville ellers have kunne vildledt skibene.

Men lige efter at ilden forsvandt, kom der et andet lys, med en gulrød glød, i stedet for. Det var djævelen, der tændte dette lys. Når man var tæt på lyset, kunne man ikke se noget, men skipperne på havet blev vildledt af det. Deres skibe kom ofte til at sidde fast i slammet, og forliste desværre.

Den dag i dag kan man se dette djævelske lys i Zeerijp.
Spørg bare de lokale. Der er altid nogle i landsbyen der kan fortælle dig om det.

Nederlandse sagen, Cor Bruijn, 1946.

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

- De fleste fyrtårne man fortsat kan se i Vadehavsområdet er bygget i slutningen af 1800-tallet eller i begyndelsen af 1900-tallet. Det var efter opfindelsen af glødelampen. Mange er tilgængelige for turister, og i nogle er der en udstilling. I Danmark er der lavet en flot bilrute langs med fyrtårnene og i Tyskland lægger for eksempel Rad Up Pad vej forbi mange fyrtårne. Skønne tips som du kan dele med dine gæster og for at forklare hvor mørkt det var her engang.
- Er du indehaver af en restaurant i en havneby? Indgå en "djævelpagt" med en lokal fisker, så du kan tilbyde gæsterne et dagsarrangement: en tur med en fiskerbåd, efterfulgt af en passende middag. Sørg for passende stemningsbelysning i form af stearinlys på bordet, og del en lokal historie om en djævelsk ild, for eksempel på et specielt menukort.
- Er du indehaver af et spisested i nærhed af et fyrtårn? Lav en sjov dækkeserviet for børnene, med fakta og gåder om fyrtårnet. Tænk på, at hvert fyrtårn har sin egen fyrkarakter. Tilbered en dessert i stil med fyrtårnet. Lav en "stabledessert" eller en dessert i et longdrinkglas, som minder om fyrtårnet. Eller spørg en lokal stearinlysvirksomhed om at lave kagelys i fyrtårnets farver. Tilbyder stearinlysvirksomheden workshops? Kombiner jeres tilbud: workshop og tilpassende middag.
- At gå ved lavvande (om natten) er fortsat muligt på forskellige steder ved Vadehavskysten, og takket være sagkyndige guider er det heldigvis ikke farligt længere. Der findes også specielle ture, hvor børn kan være med. Mange turister i Vadehavsområdet synes at vandring ved lavvande er en uforglemmelig oplevelse. Især ved skumring eller ved solopgang. Sørg derfor for, at du kender til tilbuddet i dine omgivelser.

Nattens mirakler

Aftener og nætter før i tiden var ikke kun til hygge og samvær, de bød også på en mulighed for mennesket til at undersøge sig selv som individ. Mange tilbragte en eller flere timer om aftenen alene og brugte tiden til refleksion. Adspredelse i form af fjernsyn, Netflix og internet fandtes ikke endnu. Der var heller ingen fitnesscentre eller sportsklubber, og foreningslivet såsom musikkorps og amatørteatre opstod først i 1800-tallet. Der var med andre ord masser af tid til selvrefleksion. "Dagen regner med, at vi arbejder, natten regner med, at vi tænker", sådan lyder en hollandsk vending.

At se på stjerner hjælper med til at se tingene i perspektiv. Sådan er det fortsat. Bevidstheden om, at jorden kun er en lille prik i universet, og at du som menneske kun er en lille prik på jorden, sætter også bekymringerne og problemerne, som vi alle kender til, i perspektiv. På den anden side gør det dig også mere bevidst om, at vi som mennesker kun har én lille verden til rådighed og at vi derfor skal passe på den. Dette er et kendt fænomen hos astronauter og kaldes "overblikseffekten". Når de ser kloden fra rummet, bliver de sig bevidst om vores planets ubetydelighed. Når de er tilbage på jorden igen, engagerer de sig ofte i tiltag for at få mere bæredygtighed, så vi kan bevare jorden.

Natten og stjernehimlen giver indsigt. Hvem kender ikke det, at man får et klart øjeblik lige før man falder i søvn, når den bevidste del af hjernen allerede slumrer. Også søvn gør i øvrigt, at vi tænker klarere. Hvis vi får for lidt søvn, er vi meget mindre i stand til at koncentrere os, og vi er for eksempel dårligere til at bearbejde viden, huske ting og træffe beslutninger.

En undersøgelse blandt studerende viste, at søvn sørger for løsninger. De fik matematiske regnestykker, som så særdeles svære ud, men kunne gøres lettere med et lille fif. Det lykkedes for en fjerdedel af de studerende. Efter en nat søvn fik de en anden chance, og denne gang lykkedes det for seks ud af ti. Så de kendte ord "Det må jeg sove på" synes at være et godt råd.

*Tip fra Marjolein van Heemstra i bogen **In lichtjaren heeft niemand haast [I lysår er der ikke noget, der haster]: på Youtube finder man mange videoer med astronauter, der fortæller om, hvad det betød for dem at se kloden i sin helhed. Et inspirerende alternativ for os, almindelige dødelige på jorden, der ikke kan tage på rumrejse.***

Drømme

Forskere ved fortsat ikke med sikkerhed, om drømme er vigtige for vores mentale og fysiske helbred. Det er dog klart, at drømme hjælper med at lære nye ting. Den, der drømmer om en ny opgave, klarer sig ti gange så godt næste dag end den, der ikke gør det. Så det er ret smart. Drømme er tilsyneladende også med til at regulere følelser. Muligvis fordi vores hjerner forbinder begivenheder med tilsvarende situationer, som er lagret i langtidshukommelsen. Og dette har, ligesom stjernehimlen, en relativiserende virkning.

Også i egnshistorier hjælper natten ofte med at løse et vanskeligt problem. Det skal dog siges, at den (over)tro, der hører til natten, ind imellem udnyttes i den forbindelse. Som i følgende historie om en storbonde i Frisland.

Det vidunderlige liv. Klaas Kunst havde

Om det er sandt ved vi ikke, men ifølge fortællingen var storbonde Klaas Gerrits Wieringa, der boede i Achlum i slutningen af 1600-tallet og i begyndelsen af 1700-tallet, en magiker. Wieringa, bedre kendt som Klaas Kunst, kunne trylle små soldater ud af pejsen, og få dem til at udføre øvelser efter kommando, og han kunne sejle under lave broer uden at tage sejlet og masten ned.

Studerende, som kom for at beundre hans trylleri, skulle han efter sigende havde ladet fare vild på hjemrejsen. Men han viste præsten og kirkens ældste, der besøgte ham for at irettesætte ham, at alt det, han blev beskyldt for, bare var anvendelse af fysik.

Der var en dag, hvor Klaas næsten ikke havde noget kvægfoder tilbage. Han spurgte sin nabo om han kunne låne noget foder af ham, men fik afslag. Om aftenen kom der krager og råger fra alle retninger og satte sig på naboens gård. De larmede så meget, at manden ikke kunne sove.

Næste morgen tilkaldte naboen Klaas for at få hjælp. "Tja", sagde denne, "hvis du giver mig et par sækker korn, kan jeg godt hjælpe dig." Naboen hentede kornet, og Klaas lagde en fuld sæk på gårdspladsen. Det tiltrak alle krager og råger. 'Ka, ka, elk in pik en dêrmei wei' råbte Klaas (kra, kra, hver pikker én gang, og væk er de). Fuglene lyttede. Og således fik naboen sin nattesøvn igen, og Klaas Kunst sit korn.

Var det trylleri, eller havde Klaas bare mere viden? Den bedste måde at finde svaret på er, at du selv forsøger engang med at lægge korn og sige ovennævnte ord, og ser om denne kombination holder krager og råger væk fra haven eller området.

Bron: *Verhalen van stad en streek. Sagen en legenden in Nederland, samengesteld door Willem de Blécourt, Ruben A. Koman, Jurjen van der Kooi en Theo Meder.*

En nat

Vi ved om djævelen, at han på én nat kan udrette et stort stykke arbejde. Det er ikke mærkeligt, at mange mennesker ikke kan modstå hans fristelser. Selvom de ved, at man derved sælger sin sjæl.

Den røde gård

Langs med den tyske Vadehavskyst, lige uden for landsbyen Witzwort, var en forelsket ung mand tæt på at blive offer for djævelske streger. Den unge mand ønskede at gifte sig med genbopigen, og det var gensidigt. Pigens far, en rig smed, synes dog ikke, at den fattige unge mand var god nok. Djævelen lovede den unge mand, at han ville opføre et stort hus for ham inden hanen galede. Mod den sædvanlige "pris".

Natten kom, og djævelen begyndte at udføre det aftalte arbejde. Det lille gamle hus forsvandt som dug for solen, og der gik ikke lang tid før murene til det nye hus var opført. Den unge mand blev så bange, at han flygtede til pigens mor, uden dog at sige noget. Da moderen kiggede ud gennem vinduet og så huset, blev den unge mand nødt til at indrømme, at hans kærlighed til pigens mor havde ført til, at han havde indgået en pagt med djævelen, og måtte betale med sin sjæl, hvis det lykkedes for djævelen at have huset færdigt inden hanen galede. Huset havde allerede 99 vinduer, djævelen havde ikke lavet det sidste vindue, altså nummer 100, endnu. Moderen tøvede ikke et sekund, hun tog hanen og ruskede i den. Hanen galede som om den var besat. Og således tabte djævelen sit djævelske spil, og flygtede igennem vinduet.

Huset han byggede, Rote Haubarg (højbjerg), eksisterer fortsat lige uden for Witzwort. Det rummer i dag en restaurant og et museum, hvor man kan dykke ned i husets og landbrugets historie.

Bron: roterhaubarg.de

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

- Hvis du tilbyder overnatninger, er det en ide at du udvider dit tilbud med arrangementer, hvor nattens kræfter står centralt. Begræns dette tilbud til specielle astronomiske nætter (for eksempel midvinter eller weekender hvor det er fuldmåne). Dette gør tilbuddet eksklusivt, og det vækker interesse. På din hjemmeside eller i annoncen forklarer du kort, hvorfor nætterne i Vadehavsområdet er ekstra kraftige. Hvis der er et godt sted at se stjernerne i dine omgivelser, så husk at tage det med i din information.
- Du kan spørge om der findes en amatørastonom i nabolaget, der med sin viden om stjernerne er villig til at lede en udflugt et par gange om året. Brug dit eget gæstehus eller restaurant som start- eller slutpunkt, eventuelt i kombination med servering af drikkevarer og snack i stil med temaet. Du kan i den forbindelse også vælge at samarbejde med et besøgscenter i nærheden. De vil sikkert give dig nogle tips, eller de har måske allerede natteture i deres tilbud.
- Anlæg en (mindre) "nattehave" ved dit gæstehus, hvor dine gæster kan nyde en kop te med stjerneanis eller en drink, og kan lade sig forbløffe over nattens lyde og dufte. Belysning er ikke nødvendig (en regional naturforening eller landskabsorganisation kan hjælpe dig med indretningen og valg af flora).

Hekse og Witte Wieven

Før gadebelysningens entré var fuldmånen af endnu større betydning end nu om dage. Møder blev for eksempel holdt på aftener, hvor det var fuldmåne, så folk så sikkert som muligt kunne komme hjem igen. På malerier fra hollandske guldaldermalere, der var begejstrede for at male måneoplyste nætter, ser vi silhuetter af tågede figurer, der går rundt og taler med hinanden. Det var åbenbart ret almindeligt at gå en tur ved fuldmåne, men der er også historier om folk, der undgik månelys, fordi de mente, at månens stråler var skadelige for helbredet.

Bønder var ligeglade med skadelige dampe eller stråling. De så netop fordelene. De såede helst om aftenen, så de kunne have gavn af nattens dug, og de lugede, plantede og slog græs helst ved månelys. Arbejdet om natten var ikke altid et frivilligt valg. Lam og kalve blev ofte født efter solnedgang, og det kunne tage mange timer.

Nogle gange kunne det ikke undgås at man skulle ud ad døren, når det var mørkt. Det var kun de rige, der havde råd til tjenere, der belyste vejen med fakler. I Danmark var der de såkaldte "månemænd", der belyste vejen for kareter. Det var mænd der havde en kugleformet lanterne på en lang stok.

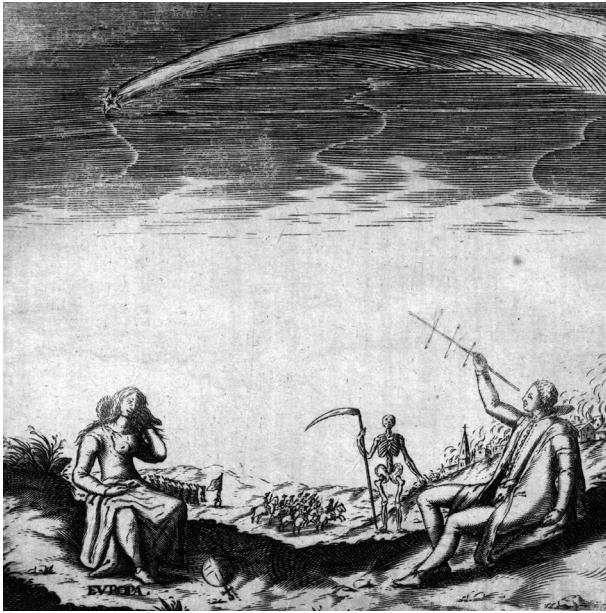

Fuldmåne

Månelys var uundværligt i høsttiden, når dagene var lange. Hele høsten blev bragt ind med det samme for at beskytte mod både regn og tyveri. I september måned er der et par nætter, hvor månen giver mere lys end normalt, fordi månens bevægelse om jorden foregår i en mindre vinkel i forhold til horisonten. Det var en fordel, når det skulle høstes. Dette fænomen kaldes høstmåne (på hollandsk "oogstmaand" og på tysk "Ernte Mond"). I oktober måned kunne man se den næste lige så klare "jægerens måne" (på hollandsk "jagersmaan" og på tysk "Jägermond").

Folk var fortrolige med månefaserne, som de brugte i hverdagen, ligesom vi bruger kalendere. Den måde at se på tiden er stort set gået tabt. Inden for det biodynamiske jordbrug gør man fortsat brug af det, og også moderne hekse, de såkaldte wiccanere, bruger månekalenderen. Fejringen af månens er et af deres vigtigste ritualer. Ifølge deres overbevisning har fuldmånen særlige kræfter.

En komet på himlen blev set som et dårligt varsel, og således en grund til at være ekstra på vagt i forhold til hekse. En række masseforfølgelser kan føres tilbage til en komet på himlen

Hekseforfølgelse

Troen på hekse og "urtekvinder, der kan trylle" er meget gammel. Men de blev først forfulgt, da kirken beskyldte hekse for, at de havde indgået en pagt med djævelen. Fra 1420 dukker der i retsbøger historier op om natlige heksesabbatter og flyvende hekse. I 1487 udkom bogen *Malleus maleficarum* (Heksehammeren), som blev referencedokumentet til hekseforfølgelse i Nordvesteuropa. Der blev trykt flere end 30.000 eksemplarer.

Hekseforfølgelsen fik i de følgende århundreder indimellem form af massehysteri. Historierne, der blev delt i stor stil, blev vildere og vildere. Således påståedes det, at hekse om natten gik ud for at spise børn, danse nøgne og holde orgier. Hekse fik skyld for alt: bl.a. tørken og en dårlig høst. Påståede hekse blev under tortur tvunget til at fortælle, hvem der havde overværet heksesabbatterne. Også disse "hekse" blev efterfølgende anholdt og tortureret. Således kunne én beskyldning føre til, at mange, nogle gange endda hundrede hekse - især kvinder - endte på bålet, hvis torturen ikke allerede havde taget livet af dem.

Man skønner, at hekseforfølgelserne i Nordvesteuropa har kostet mellem tredive og tres tusinde menneskeliv. I 1631 skrev Friedrich Spee von Langenfeld en bog, der fordømte heksejagten og hekseprocesserne. I starten af 1700-tallet forsvandt hekseforfølgelsen gradvist. Men i Schweiz var det først i 1782, at den sidste heks blev henrettet.

Næsten halvdelen af alle forfølgelser foregik i Tyskland, hvor hysteriet var størst i Mainz, Köln og Trier. Også i Vadehavsområdet blev heksene forfulgt. Bremen og Nordstrand for eksempel forekommer i flere kilder. Og i Danmark var det især under Christian 4. (1577-1648), der efter sigende var særdeles bange for hekse, at der fandt mange hekseprocesser sted, for eksempel på Rømø. I Ribe blev der mellem 1572 og 1652 afholdt i alt 22 hekseprocesser. Der findes også et heksemuseum. Mange gamle huse i denne by har fortsat et lille kors indgraveret i træet for at beskytte beboerne mod hekse.

Overtro

Ligesom der allerede var heksetro før hekseforfølgelsen fandt sted, fortsatte denne folketro efter forfølgelsernes ophør. I gamle egnshistorier forekommer der jævnligt hekse. Der er forskellige heksehistorier, der fortælles i flere varianter langs med hele Vadehavskysten. På fastlandet er fortællingerne ofte ikke mere end en lidt vag beretning. Ved den frisiske kyst har heksene som regel ingen navn. Folk oplever et mærkeligt møde og formoder bagefter, at det var en heks de mødte på deres vej.

I egnshistorier fra Groningen nævnes hekse til gengæld ofte ved navn, og fortællerne ved også hvor de boede. De boede på en gård, som man helst skulle gå langt uden om. Også på øerne har hekse navne. Således var der den ubehagelige Akkes-Kil på Texel, og en anden heks - der hørte til de mest kendte hekse i Vadehavsområdet - var: Rixt van 't Oerd.

Rixt van t Oerd

Om det er sandt vides ikke. Men ifølge historien boede der en kvinde i Het Oerd, et barsk naturområde på den østlige del af øen Ameland. Hun havde bygget sin hytte af vragtræ på den yderste spids af øen.

Ingen vidste hvem hun var, og ingen vidste hvor hun kom fra. Hvem ved, måske var hun et uægte barn fra en adelig familie. Eller en fattig fiskerenke. Det eneste der var sikkert var, at hun hed Rixt eller Ritske.

Rixt viste sig én gang om året i landsbyen. Ellers vandrede hun, helst i nattens mulm og mørke, på øens spids: Het Oerd. Hun samlede vragtræ og plukkede urter. Hun brugte urterne til at brygge trylledrik. Men hvilke drikke, det præcis var, vidste man heller ikke.

Alle var enige om, at Rixt var på god fod med djævelen. Hvordan kunne hun ellers klare sig uden midler på et sådant utilgængeligt sted. Der var gode grunde til at undvige Het Oerd. Det passede Rixt selvsagt fint, for hun havde det bedst med "jo færre mennesker der er, jo bedre er det".

Sommeraftener sad Rixt under det gamle hyldetræ, som hun havde plantet for mange år siden. Senere fik hun selskab af en lidt ældre, mager ko, som hun havde byttet i landsbyen for enkelte ting hun havde samlet på stranden.

Rixt blev mere og mere sær. Når stormen rasede ubarmhjertigt i buldermørke nætter, blev hun helt glad i låget. Som om djævelen havde opmuntret hende til det, strejfede hun klynkende rundt på stranden for at fremskynde forliset af hjælpeløse skibe. Til dette formål bandt hun en staldlampe fast på koens hoved. Efterfølgende jagede hun dyret gennem klitterne, mens hun råbte de frygteligste forbandelser. Når en skipper lod sig vildlede af lyset, og hans skib gik i stykker ved sammenstødet med den hårde strand, råbte og skreg Rixt som om hun var besat.

Næste dag var hun allerede på stranden før daggry, så hun grådigt kunne skrabe alt det til sig, som var skyllet op på stranden. Hun bed endda opsvulmede fingre af ligene for at kunne stjæle deres ringe. Efter sigende har hun endda hakket benene af et lig for at skaffe sig et par støvler. Hun hængte benene ved siden af brændeovnen, og de skrumpede efter et stykke tid, så støvlerne faldt ned på gulvet foran brændeovnen.

Men efter en frygtelig nat sent på efteråret var Rixt pludselig forsvundet. Hendes hytte var tom, og hun var heller ikke i klitterne eller langs med havet. Hvad var der sket? I natten var der strandet et sejlskib. Udbyttet syntes at være større end nogensinde før. Men da Rixt ville berøve en ung mand sine smykker, så hun at det var hendes egen søn: Sjoerd, som hun troede var druknet for længe siden. Heksen fra Het Oerd forstenede, det væmmelige lys i hendes øjne slukkedes, og hun faldt død om. Det siges, at der efterfølgende kom en barmhjertig bølge, der tog mor og søn med sig. Men nogle gange, i dystre efterårsnætter, kan man trods regn og vind høre en kvinde, der begræder sit barn.

Bron: [Rixt van het Oerd](#)

Selvom hekse i egnehistorier faktisk aldrig blev forfulgt, var det selvfølgelig ret praktisk at kunne genkende dem, så man kunne undgå at blive et offer, eller for at få at vide, hvad årsagen til hændelsen var. Hertil fandtes der forskellige tricks. Således vidste man med sikkerhed, at du havde haft besøg fra en heks, når du fandt et sysæt i din fjerfyldte hovedpude, og en krans af fjer, en såkaldt heksekrone. I stalden kunne man finde en sådan krone, men lavet af halm. Hvis du vidste, at der var hekse i dine omgivelser, kunne du værne dig mod dem ved for eksempel at sætte heksekors langs med de veje, de brugte. På øen Terschelling blev disse kors for eksempel stukket ned i sandet, så passerende hekse snublede over dem.

I mange egnehistorier er hekse i stand til at forvandle sig til dyr. De forvandles helst til katte - altså ikke kun sorte, men også hvide - men også til tudser, harer og slanger.

Witte wieven

Folk på øerne observerede ud over hekse også jævnligt Witte Wieven [hvidklædte kvindelige ånder]. De er ofte ikke så onde som hekse. Man kunne genkende disse hvidklædte kvindelige ånder ved deres lange hvide dragter, blege ansigter og lange hvide hår. Man kunne se dem danse på stranden om natten, se dem sidde i engen og drikke en kop "joostjes-te" (Joost var et af djævelens navne), eller de viste sig pludselig i det blå månelys. Hvis du lod dem være i fred, lod de også dig være i fred. Deres fremtræden var dog ofte et varsel om, at der ville ske noget frygteligt. I Tyskland oversættes det hollandske navn Witte Wieven indimellem til "kloge koner".

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

- I regionen Midsland på øen Terschelling organiserer iværksættere hvert år i efterårsferien et heksemarked. Hekse deler slik ud, og der er alle mulige aktiviteter. Måske en ide, du kan bruge? Brug historier fra dine omgivelser. Heksehistorier findes overalt. Hvis der bor en moderne heks i området, kan du spørge vedkommende om tips og ideer. Måske er hun (eller han) villig til at yde et bidrag.
- Når det er fuldmåne, er det det oplagte tidspunkt til at dele historier udenfor, på et stille sted i området, fortrinligt når det bliver tidligere mørkt igen. For eksempel når det er høstmåne eller jægerens måne. Tag en godt fyldt picnicurv med, hvori du har sæsonbetonede "heksedrik og heksebryg", og om nødvendigt varme tæpper, og fortæl undervejs dine gæster, hvordan månen spillede en dominerende rolle hos folk, der boede i disse områder, fortæl nogle skønne heksehistorier fra egnen.
- Lad være med at tænde lys, du kan se tilstrækkeligt ved fuldmåne, desuden er din hørelse skarpere i mørket. Du kan eventuelt udføre et eller flere hekseritualer for at skabe den rigtige stemning for dine lyttere, du kan for eksempel tegne en stor cirkel i sandet, hvor alle kan sætte sig indenfor.
- Kontakt en biodynamisk landmand eller gartner i området (de findes langs med hele Vadehavskysten), og tilbered et måltid med de råvarer, du købte hos landmanden. Indflet også lidt viden om det biodynamiske jordbrug i din fortælling, bl.a. hvordan de arbejder ud fra månekalenderen, eller spørg landmanden om han kan dele denne viden under måltidet. Måske er han eller hun endda villig til at fremvise gården før der spises.

Dystre fester

Man skulle forvente, at når månen og stjernerne var så vigtige i det daglige liv, at de mest fejrede fester også var forbundet med solens position, månens faser og stjernerne. Men heri er historikere og kulturforskere ikke enige. Vi ved dog, at fester især fejredes om aftenen og nogle gange også om natten, og at mørket spillede en rolle i traditionerne.

Mange gamle fester i Vadehavsområdet falder sammen med de helliges navnedage. Det står uklart om kirken gav de hellige dage, som allerede eksisterer før kristendommens indførelse, en kristelig karakter. Nogle kulturkendere siger, at elementer såsom juletræet, brug af horn og ild er overleveringer fra de gamle norske og germanske kulturer. Andre påstår, at disse skikke først for

et par hundrede år siden er blevet genintroduceret i de kristne fester, hvorfor der ikke kan være tale om overlevering.

Luren var et to meter langt horn, fremstillet af træ eller kobber. Træluren er lige, mens kobberluren har et buet rør, der ender i en flad skive. Instrumentet blev bl.a. brugt i forbindelse med solfejringen den 21. marts.

Hvem der har ret, lader vi stå hen i det uvisse. Hvordan det end er, synes der at være tale om "kulturel tilegnelse" på begge sider. Festerne har ændret sig med tiden og tidsånden. Således har man overtaget andre skikke med dertilhørende genstande, og festerne har fået ny form og betydning, og undertiden genopstår gamle skikke. Vi giver her lidt baggrundsinformation om et antal fester, hvor aftenen og natten spiller en hovedrolle.

Klaasfester

Både de hollandske og de tyske Vadehavsoer (fra Borkum til Wangerooge) har deres egen fest - med hver sit eget navn - omkring 5. december. På Texel hedder festen Ouse Sunderklaas, på Vlieland Opkleden, på Terschelling Sunderum, på Ameland Sunneklaas, på Schiermonnikoog Klozum og på de tyske øer Klaasohm. På fastlandet fejres festen, så vidt det vides, kun i Zoutkamp.

Festerne går i hvert fald tilbage til begyndelsen af 1800-tallet. Det er der, hvor der skrives om det for første gang. Det er forskelligt fra ø til ø, hvordan man værner om traditionen. Således er gæsterne nu om dage velkomne på Texel, mens de nægtes adgang på den østlige del af Terschelling og den vestlige del af Ameland. Hoteller holder lukket, og landsbyerne er kun tilgængelige for øboerne så længe festen varer. På Borkum tolereres udvedkommendes tilstedeværelse, men de må ikke deltage i aktiviteterne, og hvad der præcist foregår, er øboerne tavse som graven om.

Der findes forskellige historier om festernes oprindelse. Nogle gange siges det, at de havde til formål at skræmme onde ånder væk, hvilket forklarer al den larm, der er forbundet med festerne. Andre øboer fortæller, at festerne kan føres tilbage til hvalfangst. De mænd, der vendte tilbage efter at have været på havet i flere måneder, brugte festaftenen til at vise, hvem der bestemte. Ifølge øboerne er der ingen forbindelse med Sinterklaasfesten på fastlandet.

Hver ø har sin egen måde at fejre festen på, men der er dog en række ligheder. Således er gaderne efter solnedgang den aften, hvor festen holdes, forbudt terræn for kvinder og børn. På den ene ø "jages" kvinder, der fortsat opholder sig i gaderne, indenfor af "gade- eller banefejere", mens det på andre øer kun er personer, der i festens anledning kalder sig "Klaas" eller "Oom" og er iført udklædning, så de ikke kan genkendes, der går i gaderne for at jage kvinderne indenfor. Disse Klaas- eller Oom-mænd går forbi "åbne huse", hvor kvinder, børn og voksne, der ikke deltager længere, befinder sig. Der skal der gættes hvem der gemmer sig bag udklædningen. Det er kun på Borkum, at det ikke afsløres hvem den udklædte person, kaldet "Ohmen", er.

På alle øer laver gadefejere og Klaas- eller Oom-mændene en masse larm. Hertil bruger de kæder, men der er også øer, hvor de bruger et horn. På Borkum bruger de disse til at give et let klap i numsen på de kvinder, der fortsat er udenfor, og således "straffer" dem. Nogle øboer siger, at hornet stammer fra luren, som germanerne og især vikingerne brugte til deres folkefester.

Sint Pieter

I Holland er det kun i den frisiske landsby Grou, hvor man fejrer Sint Pieter [Sankt Peter]. Her ankommer helgenen med sin båd fra Spanien 21. februar. Man fejrer ikke Sinterklaas i denne landsby. I Tyskland har man fejret den hellige Peters eller Petrus' dag i form af Biikebrånen [tænding af bål] allerede siden 1500-tallet. Biike betyder fyr på gammel frisisk. 21. februar brænder der i flere end tres landsbyer langs med den tyske og den danske del af Vadehavsområdet store bål om aftenen. I Danmark hedder det Pers Aften (og på dialekt Pers Awten). I mange landsbyer brændes en halmdukke, i andre landsbyer en tønne.

Også oprindelsen af denne fest, som i 2014 blev optaget på listen over immateriel kulturarv i Tyskland, er ukendt. Også her henvises der til muligvis "hedenske" skikke. Bålene var for at fejre, at vinteren var forbi. Fra 1600-tallet fik festen en anden betydning, og det blev en afskedsaften for de mænd og drenge, der tog til på havet.

Midsummer og midvinter

24. juni er Johannes Døberens fødselsdag. Han bliver kaldt Sint Jan i Holland, men Sankt Hans på dansk. I Holland og Tyskland er fejringen af hans fødselsdag mindre kendt. I Danmark er især aftenen før Johannes Døberens fødselsdag, sankthansaften, et årligt højdepunkt. Overalt i Danmark tændes der bål. Sankt Hans ses som en fortsættelse af den midsummerfest, som man fejrede før kristendommen blev indført.

Fra det tidspunkt kunne man glæde sig til høsten. Ved midsummerfesten i Vadehavsområdet brugte man forskellige ritualer, bl.a. tænding af bål om aftenen. I den tidlige morgen vaskede festdeltagerne sig ved at rulle sig i det våde græs.

Der er fortsat flere skikke forbundet med Sankt Hans. Således må skippere ikke sejle om natten efter fejringen, da det kunne bringe uheld. Og på selve Johannes Døberens fødselsdag lavede man nogle gange en krans af blomster, bl.a. af perikon (på hollandsk Sint Janskruid) som man brugte til at fordrive onde ånder med. Man skulle have plukket blomsterne på selve dagen. Ved de skandinaviske midsommerfester bruges også blomsterkranse.

Midsommernat og den nat, der markerer midvinter, er populære. Også i Vadehavsområdet. I forbindelse med midvinter henvises der ofte til den gamle germanske Yule, en 12-dages højtid. Mange elementer vi kender fra nutidens jul, stammer herfra, bl.a. stearinlysene, grønne grene og et træ, der forbliver grønt. Både lyset og det vedvarende grønne symboliserer det nye liv. Den længste nat var forbi, dagene blev længere igen. Det blev fejret i lang tid og overdådigt, og lyset spillede en vigtig rolle i fejringen. Nogle gange blev der brugt et brændende hjul, som symboliserede solen. Yule-festen var vigtig i Nazityskland og har som følge heraf fået en negativ klang, især siden højreekstremistiske grupper har tilegnet sig festen.

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

- På mange steder er der allerede en del tilbud omkring festdagene, bl.a. i forbindelse med Biikebrånen. Måske kan du tage disse tilbud med i dit eget tilbud, eller finde på en ny "tradition" i stil med skikkene i nabolandene. Fordyb dig i historierne, og se hvordan du kan flette dem ind i dit tilbud. Et stort bål er ikke altid nødvendigt. En forestilling eller biograf om aftenen under åben himmel kan også være en fin kulisse for en "gammel" fest.
- Arranger med alle iværksættere i området Sankt Hans Aften, med akustisk musik og så lidt som mulig belysning (se også faktaarket "[Samarbejdet om Dark Sky i Vadehavsområdet](#)"). En "intim" fest, der ikke forstyrrer, men fejrer natten.
- Den gamle germanske højtid Yule varede 12 dage og begyndte 21. december. Det byder på muligheder for aktiviteter i juletiden, med historier om gamle skikke. I Frisland for eksempel drak de anden juledag, som de kaldte Sint Stefanusdag eller Sint Steffensdag, øl af et horn, som de næste dag brugte til at spille på. Det er en oplagt lejlighed til at arrangere ølsmagning sammen med en af de lokale ølbryggerier, som nu om dage findes på mange steder langs med Vadehavskysten.
- Blomsterne som de brugte i kransene på Johannes Døberens fødselsdag, findes i hele Vadehavsområdet. Se hvilke sorter der findes i området, og arranger en plukketur eller en skattejagt for børn, eventuel efterfulgt af en sammenkomst, hvor I laver blomsterkroner eller kranser, eller/og fejrer Sankt Hans i fællesskab.

Sommeltjes, woutermannetjes og nattens andre små væsener

Før i tiden var der udbredt fattigdom i Vadehavsområdet. Mange af de tvivlsomme handlinger, der foregik om natten, var affødt af økonomisk nød. I den evige kamp for at overleve var krybskytteri, smugling og samling af mad og brændsel næsten en selvfølge. Alt hvad der sad løst, og endda fast, kunne stjæles om natten. Ikke kun afgrøder, men også bikuber, fisk fra dammen, og vask der hang til tørre, var genstand for tyveri.

Folk, der ikke selv ejede grund, lod deres dyr græsse i smug et sted. Hegn blev ødelagt for at kunne malke køer om natten. Men især træ blev stjålet. Man kunne bruge det til tilberedning af mad og til at varme sig ved.

Krybskytter og mange af dem, der gik på strandhugst, var aktive om natten. Krybskytter satte net og fælder ud om natten. Der blev også skudt vildt. Kaniner, harer, fasaner og ænder var de dyr, krybskytter mest var efter. Drengene tog sammen med deres fædre på krybskyttejagt. Således lærte de "faget", omgivelserne og natten godt at kende. De kunne se på himlen, hvornår vejret skiftede. De kendte hver centimeter af området og følte sig trygge i mørket.

Vænne sig til mørket

Det gjaldt ikke kun for børn, der skulle hjælpe med at hugge på stranden og krybskytteri. For alle forældre var det vigtigt, at deres børn vænnede sig til mørket. Dertil fik de om aftenen små opgaver rundt om huset. Også udendørs spil havde til formål at overvinde frygten for mørket. Når man kunne finde vej i mørket, var der mindre risiko for ulykker.

Derudover var der den generelle opfattelse, at man gjorde børn mere modstandsdygtige mod angst ved netop at gøre dem bange. Der blev stort set ikke taget hensyn til "den skrøbelige barnesjæl". Børn lyttede derfor også når der blev fortalt historier om spøgelse, ånder og nattens andre mærkelige væsener. På mange steder forekommer der i disse historier også små væsener, der generelt ikke havde gode hensigter.

Woutermannetjes og sukeraaiwiefkes

Således var de på Ameland såkaldte woutermannetjes [en slags nisser], der med nåle prikkede i benene på dem, der vandrede i klitterne om natten. Og i Groningen kunne man i tåget vejr en sen sommeraften møde sukeraaiwiefkes ("cikoriekvinder") ved afsides beliggende gårde. De var ikke umiddelbart onde, men de havde heller ikke nogen gode intentioner. Beboerne talte med fuld respekt om de mystiske små væsener, der var iført grå beklædning og boede i jorden.

På Wieringen var der sammelkes, der boede i en hule i sandet. Det var nu ikke uvenlige gutter. De røg pipe, spillede på små fløjter, og dansede til musikken. De var dog vilde med skinnende ting. Så hvis du havde tabt en ring eller mønt, så var der stor chance for, at en sammelke havde taget den. De kunne også finde på at låne en kedel fra en nærliggende gård. De gav den dog tilbage igen, fyldt med pølser som tak for lån. En enkelt gang satte de et lys på hovedet for at vildlede rejsende, der var sent på farten. Sandsynligt er sammelkes relateret til Sommeltjes, der bor på Texel.

Sommeltjes-bjerget

Om det er sandt vides ikke. Men ifølge historien boede der i århundreder sommeltjes [en slags nisser] øst for den lille landsby De Waal på Texel. De havde deres eget bjerg på stedet: Sommeltjes-bjerget. Disse små nisser dansede på bjerget i månelys.

I 1777 fjernede Simon de Breker, der dengang "ejede" grunden, Sommeltjes-bjerget. Maler og tegner Pieter van Cuyck, der lige var flyttet til øen, lavede med pen tegninger af gravearbejdet.

Sommeltjes på Texel er cirka 60 til 90 cm høje. De lever om natten, fordi de ikke kan tåle sollys. Solstråler forstener dem. Sommeltjes kan gøre sig selv usynlige og kan ubemærket komme ind i et hus, også igennem de mindste huller. Nogle gange stjæler de mønter, kedler af kobber eller andre kostbarheder. Indimellem låner de dem kun, og de giver genstandene tilbage i pudset og fin stand.

Om der fortsat er sommeltjes, ved endda selve øboerne ikke med sikkerhed. Eftersom de kan være usynlige, kan man aldrig vide det. Hvis du har lyst til at undersøge det, skal du i hvert fald lede efter dem i mørket. For om dagen finder du dem altså ikke.

Bron: [Oneindig Noord-Holland](#)

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

- Har du en campingplads eller en grund med fritidshuse? Søg i bøger eller databaser med folkehistorier for at se, hvilke små væsener der forekommer i historierne fra din egn, og lav en rute på din grund for børn, med hist og her "hentydninger" til tilstedeværelsen af nisser. Har du ikke din egen grund? Et alternativ er en kort vandring i området. Gør brug af det, du finder i naturen. En lille træstamme eller hule.
- Sæt en gryderet med pølser på menuen, og server retten i en kobberpotte. Mens der serveres, kan historien om de lokale sommeltjes [nisser] eller andre små væsener fortælles.
- På forskellige steder langs med kysten tilbydes "strandhugst"-udflugter. Det er et godt tip til gæster, der har interesse i områdets kulturhistorie. Hvis der ikke findes sådanne udflugter, kan du undersøge om du selv kan arrangere dem. "Udbyttet" er mindre vigtigt end historierne, der bliver delt.
- For at beskytte hæderlige borgere mod nattens labaner, var der i mange byer i Vadehavsområdet vægtere. Vægteren fortalte, ved at synge, hvad klokken var, og opretholdt ro og orden, samt slog alarm ved brand og oversvømmelser. I Ribe og på Borkum er der mulighed for, at man som gæst tager på tur med vægteren for at få et indtryk af hans eller hendes opgaver. Det er en attraktiv måde at dele nattens historier på.

Tegn ovenfra

Astronomer ved mere og mere, men de ser mindre og mindre på grund af den enorme mængde "modlys" som vi fra jorden kaster opad. Der var engang hvor det var omvendt. Natten var ikke kun et tidsrum, hvor der var reelle, men også indbildte farer, som ofte blev varslet i form af tegn, der viste sig på himlen. Således var en komet på himlen et tegn på, at der skete noget frygteligt.

Natten var mørk og uforklarlig. I oplysningstiden ændrede det sig. En veluddannede person fra overklassen, for eksempel en der var akademisk uddannet, vidste noget om astronomi. De tildelte ikke længere natten mystiske kræfter. Natten blev mere og mere "forklarlig". Der var mange der begyndte at studere himlen.

Leeuwarden den 15 April 1774. Men is van eene kundige hand onderrigt, dat de bewegingen van Mercurius, en Mars geenen invloed op de Aarde hebben; de Conjunctie van Venus met de Zon reeds den 22 Maart is geschied (zonder dat men haar, wegens derzelve grootte Noorder breedte, voor de Zon, gelyk in de jaaren 1761, en 1769 heeft gezien) en dat de Conjunctie van Mercurius met de Zon den 11 April voorgevallen is. Bygevolg dat beide dezze Planeten, op de gemelde tyden, het allernaaste aan de Aarde zyn geweest, en zig nu wederom dagelys van dezelve verwyderen. Voorts dat het zeer klein vermoogen van Jupiter op de Aarde, den 8 May, byna op het allerkleinste is, en op dien dag niets byzonder staat te gebeuren aangaande de Planeten, als dat men 's morgens voor den opgang der Zonne, by helder weder, Jupiter, Mars, Venus, Mercurius, en de Maan in het teeken Aries van den Zodiacus zal zien; daar na met het begin van Juny in Taurus, en verder in zeer verschillende teekens van den Zodiacus, volgens den bestondigen loop der Planeten, zal waerneemen; en dat darom zulke, die vermoeden, dat op den 8 May waarschynelyk eenige veranderinge in de beweginge der Aarde, en Planeten zou ontfaan, inderdaad buone onkunde hebben in de wetten der beweginge van dezelve. Nadien dezze Lichamen, ieder in het byzonder, haaren loop, in hunne eigene, en zeer van elkander verschillende Kringen, zonder dar uit te wyken volbrengen. Zo dat de Sterrekundige voor honderden van jaaren, wat het zaakelyke betreft, indien zy ooit hadden gedagt, dat een vertooning aan den Hemel, als die van den gemelden dag, gedeelige gevolgen in het samenstel der Planeten zou maaken, dezelve hadden kunnen voorzeggen.

En af dem var den frisiske præst Eelco Alta. Han forudså i begyndelsen af 1774, at verdenen ville gå under den 8. maj i samme år. Planeterne Mars, Venus, Merkur, Jupiter og Månen ville være så tæt på hinanden, at de ville trække Jorden ud af sin bane. Hans forudsigelse blev trykt i den frisiske avis Leeuwarder Courant, og, selvom forudsigelsen blev afvist i den samme avis, skabte nyheden uro i et stort område. Alta havde læst teologi ved Franekers universitet, og var ikke nogen overtroisk mand. Men hans forudsigelse satte dog gang i en masse overtro.

Eise Eisinga, en uldkarder og amatørastronom fra Franeker, troede ikke på forudsigelsen. For at afkræfte den, besluttede han sig for at bygge et planetarium. Eise var allerede som barn fascineret af matematik og astronomi. Da han var lidt ældre, fulgte han de offentlige foredrag ved universitetet. Derudover lærte han sig selv meget ved at læse og kigge stjerner. Han ville vise med sit planetarium, som han byggede i sit eget hjem i Franeker, at planeterne hver har deres egen bane rundt om solen, og at disse baner er så langt fra hinanden, at de aldrig ville kunne ramme hinanden, heller ikke når de står på én linje.

Eisinga skønnede at opførelsen af planetariumet ville tage et par måneder. Det blev syv år. Planetariumet var altså først færdigt længe efter 1774, men det blev berømt med det samme. Eisinga holdt forelæsninger for studerende ved universitetet i Franeker og fik endda besøg fra konge Vilhelm 1., Hollands daværende konge. Denne syntes det var så specielt, at han ønskede at købe det. Han bød en gylden for hvert søm, hvilket samlet gav et beløb på ti tusinde gylden. Et krav var dog, at Eisinga åbnede planetariumet for offentligheden. Det var lige præcis det, han ønskede, og sådan er det den dag i dag stadig.

Eise Eisingas planetarium er nomineret til optagelse på UNESCOs verdensarvsliste. I 2022 beslutter Verdensarvskomiteen om det bliver optaget på listen.

Bondeprofessorer

Eisinga var ikke den eneste autodidakte, der opbyggede stor viden om stjernehimlen. Der var flere "bondeprofessorer". Nogle af dem havde allerede lavet deres egne teleskoper, såsom de tre brødre Pieter, Albert og Arjen Roelofs fra Hijum, lidt nord for Leeuwarden. De arbejdede dag og nat på beregninger. Omgivelserne troede de var magikere. Det teleskop, som Arjen Roelofs udviklede, blev efter hans død færdiggjort af familiemedlemmer, som også var amatør-maskiningeniører, og fik en plads i observatoriet i Leiden.

"Når du sætter en uuddannet person i et miljø, hvor der er kunstigt lys, vil han udvikle sig". Citat fra Edison

Den øgede viden gjorde, at menneskene ikke var så bange for natten længere. Natteluften, som engang blev betragtet som farlig, blev nu oplevet som sød og forfriskende. Og folk var begejstret for fænomener om natten, som kometer, i stedet for at være bange for dem. En følge heraf var, at der i Vadehavsområdet, og især på fastlandet, i mindre og mindre grad blev fortalt historier om spøgelse, ånder og hekse.

På de fattige øer blev historierne delt i længere tid. Det samme gjaldt for nattens mystik og uforudsigelighed. Men heller ikke på fastlandet er overtroen forsvundet helt. Mange mennesker forbinder fortsat en sort kat fortsat med hekseri. Og hvem ønsker sig ikke et eller andet, når man ser et stjernesud? Det kunne være en god grund til at besøge Vadehavsområdet, hvor du fortsat har gode muligheder for at se stjernerne klart.

TIPS TIL DIT TURISTTILBUD

- På grund af mørket i Vadehavets nætter, findes der fortsat mange "bondeprofessorer" i Vadehavsområdet. Disse amatør-astronomer har ofte en stor viden. Benyt dig af deres viden. Findes der for dit område endnu ikke et kort, der viser stjernerne og deres placering på himlen, samt de steder, hvor der er størst chance for at se dem? Involver amatør-astronomerne i udarbejdelsen af et sådant kort. Eller spørg dem om de er villige til at deltage i planlægningen af indretningen af et sted i et mørkt område i nærheden, hvor folk kan opleve natten. De ved hvor man skal kigge for at nyde den flotteste stjernehimmel.
- Forventes der himmelfænomener (tænk på nordlyset, en måneformørkelse eller supermåne), så arranger en speciel aften i nattens tegn, med passende musik (inden for alle genrer findes der kompositioner og sange der handler om natten, fra Chopins nocturner til hardrock), servér cocktails med et navn, hvori natten eller mørket forekommer (sørg for, at gæsterne er på et sted, hvor man klart kan se fænomenet, når fænomenet viser sig klart (i gåafstand, for eksempel lige uden for landsbyen), så I i fællesskab kan nyde oplevelsen. Sørg for en plan B, hvis vejret er dårligt.

Kilder og mere information

TIL EGNSHISTORIERNE HAR VI BENYTTET OS AF FØLGENDE KILDER

1. Verhalen van stad en streek [Historier fra by og egn]. Sagen en legenden in Nederland [Sagaer og legender i Holland], sammensat af Willem de Blécourt, Ruben A. Koman, Jurjen van der Kooi og Theo Meder.

2. [C. Bakker](#)

3. <http://www.roterhaubarg.de>

4. Nederlandse sagen [hollandske sagaer], Cor Bruijn, 1946.

5. https://www.beleven.org/verhaal/rixt_van_het_oerd

6. <https://bertvanzantwijk.com/> (oprindelse af folkeskikke)

7. [Oneindig Noord-Holland](#) [Det uendelige Nordholland]

En række af disse egns historier og andre historier finder du også på [visitwadden.nl](#). Er du iværksætter på Texel, så skal du bestemt se '[het open boek \[den åbne bog\]](#)'.

DERUDOVER HAR VI ANVENDT FØLGENDE BØGER SOM KILDER OG INSPIRATION:

- At Day's Close. Night in Times Past, Roger Ekirch (London, 2005). På hollandsk oversat med Nacht en ontij [Nattens mulm og mørke] (Amsterdam, 2006)
- In lichtjaren heeft niemand haast [I lysår er der ikke noget, der haster], en søgen efter mere rum i vores liv, Marjolein van Heemstra (udgivet af De Correspondent, 2021).
- Heksen- en Duivelsverhalen in Groningerland [Historier om hekse og djævle i provinsen Groningen] samlet af E.J. Huizinga-Onnekes, og sat sammen i en bog af J.A. Fijn van Draat (Winschoten, 1970)
- Uit Friesland's volksleven [Fra folkelivet i Frisland], Waling Dykstra (Leeuwarden, det er et gentryk af udgivelsen i 1895-1896, men i et mindre omfang).
- Het heidense midzomerfeest [Den hedenske midsommerfest], Boppo Grimmsma (2007)

VI HAR UD OVER WIKIPEDIA OG DE HJEMMESIDER, DER ALLEREDE ER NÆVNT VED EGNSHISTORIERNE, BENYTTET OS AF FØLGENDE HJEMMESIDER:

- [Isgeschiedenis.nl](#)
- [Historiek.net](#)
- [Nederlandsheidendom.net](#)
- [Sylt.de](#)
- [Psychologiemagazine.nl](#)

BILLEDER

- Coverfoto: Visit Friesland
- Johann Heinrich Füssli (1741 - 1825) – The Nightmare, olie op doek (pagina 5)
- Vincent Laurensz Vinne (II) – Nachtlandschap met slapende herder en vee (1696 – 1742), Rijksmuseum (pagina 7)
- Joseph Mallord William Turner – Fishermen at Sea, bron: Tate (UK) (pagina 8)
- Nachtelijk Wadlopen: Age di Lago - Marketing Groningen (pagina 9)
- Hieronymus Wierix – Landschap met Karel de Grote (1563 – voor 1619), gravure, Rijksmuseum (pagina 10)
- Daniel Nikolaus Chodowiecki – Maandokter (1788), gemaakt voor een serie over Duitse rages, Rijksmuseum (pagina 12)
- Blick auf Roter Haubarg (wikicommons) (pagina 14)
- Johan Michael Schmidt Crans – spotprent over de invloed van de maan (1865), toonlithografie, Rijksmuseum (pagina 15)
- Anoniem – allegorie op de verschijning van een komeet in 1618, Rijksmuseum (pagina 16)
- Festival op de dijk bij schemering, Nynke Rixt Jukema (pagina 19)
- Afbeelding koperen lures, bron: Museum of Archaeology, Stavanger Noorwegen (pagina 19)
- Peder Severin Krøyer (1851 – 1909) – Midsummer Eve Bonfire on Skagen Beach, 1906 (pagina 20)
- Cornelis Bogert – Sommeltjesberg op Texel (ca. 1777 – 1779), naar Pieter van Cuyck (I), Rijksmuseum (pagina 22)
- P.Y. Portier – tekening van de samenstand van de planeten in 1774, Tresoar, Leeuwarden/Koninklijk Eise Eisinga Planetarium, Franeker (pagina 24)

LÆSE MERE?

Mørket inviterer til at gå på opdagelse. Kig i den forbindelse for eksempel på siderne til programmet Donkerte van het waddengebied [Vadehavsområdets mørke] på visitwadden.nl. I Østfrisland har Ostfriesische Landschaft sammensat fine informationer i FrauenLeben in Ostfriesland, Kulturtourismus in ländlichen Räumen.

Er du på udkig efter passende retter til en mørkeoplevelse, så kan du finde en masse inspiration i bogen Lekker Wads, smakelige verhalen en gerechten van Texel tot Fanø [Noget lækkert fra Vadehavsområdet, appetitlige historier og retter fra Texel til Fanø] af Lodeijk Dros og Annette van Ruitenburg (Amsterdam, 2021), og som titlen allerede fortæller, byder bogen på meget information om egnsretters og kulinariske skikkens oprindelse.

BILLEDER TIL AT DELE

Flotte billeder af Vadehavsområdet om natten kan ses i filmen 'The Riddle of the Sands', som man i dens fulde længde kan se på [youtube](https://www.youtube.com/watch?v=...).

Designer og innovator Daan Roosegaarde bad i forbindelse med sit seneste projekt [Seeing the Stars](https://www.seeingthestars.com/), byen Franeker om at slukke for alle lys. Nyd den også, og lad andre nyde [den ikke-forurenedes udsigt](https://www.denikkeforurenedesudsigt.nl/) oven over Eise Eisingas by.

KOLOFON

Brochuren er udgivet af Programma naar een Rijke Waddenzee

[Program for at få et rigt Vadehav] i samarbejde med Visit Wadden og programmet Donkerte van het waddengebied [Vadehavsområdets mørke]

Redaktion: Joke Schaapman, Terwisscha & Wagenaar | Schrijfburo og Nynke Rixt Jukema

Layout: GH+O communicatie

August 2022

Supported by

BELEEF
DONKERTE